
IN THE SYSTEM OF SOCIAL COMMUNICATIONS

<https://doi.org/10.17721/2522-1272.2024.85.2>

UDC 070.41 -81`37

**Semantic and Expressive Potential
of Punctuation Marks in Headlines
(Based on the Material of Article Headlines
on OtiumPortal Website)**

Nataliya Shumarova

<https://orcid.org/0000-0003-0766-8807>

Doctor of Philol. Sciences, Professor,

*Educational and Scientific Institute of Journalism, Taras Shevchenko National University of Kyiv
36/1 Illienka St., Kyiv, 04119, Ukraine*

Corresponding author's e-mail address: natshumarova@knu.ua

ABSTRACT

The purpose of the article is to determine the semantic and expressive potential of headlines through the use of punctuation marks. Research material included texts by journalism students, devoted to the topic of travel and published on the OtiumPortal website during 2022-2024.

The methods used in the research were determined by the necessary tasks to achieve the goal. Continuous sampling, comparative and semantic analysis methods were applied to discover semantic and expressive connotations influenced by punctuation marks in headlines.

The analysis showed that punctuation marks used in headlines perform two main functions for which they were introduced into the headline: semantic, which consists in transmitting and formatting fragments of information content, and expressive, which is designed to highlight this content and generate emotions and interest of the reader.

Among the three types of «the Dot Complex» – Period, Colon, Ellipsis – the period is the punctuation mark with the most blurred positional capabilities. It can easily be replaced with a colon or a dash without losing meaning, indicating a certain 'defunctionalization' of the sign. At the same time, as a semantic pause, a symbol of completion, the period carries a double meaning of the end of a statement and the beginning of something new, the learning of which necessitates a pause.

The colon realizes the greatest semantic power, being the most frequently used sign in the analyzed headlines. It is most often used in models of various positional relations of an object with its characteristics, place, and purpose of interaction.

© Nataliya Shumarova, 2024

Isolated cases of using ellipses in headlines demonstrate the significant expressive potential of this punctuation mark and, from a semantic perspective, predict the unexpected nature of the subsequent content.

Commas, dashes, and exclamation marks in headlines are used according to the rules of «Ukrainian Spelling» (2019). The question mark in headlines performs its direct function; its absence in headlines with indirect questions may indicate a change in the communicative positions of «author: reader».

The enhancement of meaning occurs due to the effect of the unexpected appearance of the punctuation mark and is enriched by expressive nuances.

KEYWORDS: headline; punctuation marks; semantic function; expressive function

УДК 070.41 -81`37

Семантико-експресивний потенціал знаків пунктуації в заголовках (на матеріалі заголовків статей сайту OtiumPortal)

Наталія Петрівна Шумарова, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Навчально-науковий інститут журналістики, професор, доктор філологічних наук, <https://orcid.org/0000-0003-0766-8807>

Резюме

Метою статті є визначення семантичного й експресивного потенціалу заголовків завдяки вживанню знаків пунктуації. Матеріалом дослідження стали тексти студентів – майбутніх журналістів, присвячені темі подорожей і оприлюднені на сайті OtiumPortal упродовж 2022-2024 рр.

Методи, використані в дослідженні, зумовлені завданнями, які треба реалізувати для досягнення мети. Було застосовано метод суцільної вибірки, зіставно-порівняльний і метод семантичного аналізу, що дозволили виявити семантичні і експресивні конотації, які проявляються в заголовках під впливом вживання знаків пунктуації.

Аналіз засвідчив, що знаки пунктуації, вживані в заголовках, виконують дві основні функції, заради яких і були внесені в заголовок, – семантичну, що полягає у передаванні і формуванні фрагментів змісту інформації, та експресивну, що покликана виразити цей зміст і породжувати емоції і зацікавленість читача.

З трьох видів «крапкового комплексу» – крапка, двокрапка, три крапки – крапка є пунктуаційним знаком з найбільш розмитими позиційними можливостями, вона легко і без втрати змісту замінюється на двокрапку і тире, що свідчить про певну «дефункціоналізацію» знаків. Водночас як семантична пауза, символ закінчення, крапка несе в собі подвійний смисл – кінця сказаного і початку чогось нового, перед пізнанням якого треба зробити паузу.

Найбільшу смислову потужність реалізує двокрапка, яка є найчастіше вживаним знаком в аналізованих заголовках. Найуживанішими виявилися моделі різних позиційних відношень об'єкта з його характеристиками, місцем і метою взаємодії.

Поодинокі випадки вживання в заголовках трьох крапок демонструють значний експресивний потенціал цього знака і з семантичного погляду прогнозують непередбачуваність подальшого змісту.

Кома, тире і знак оклику в заголовках вживаються відповідно до правил «Українського правопису» (2019).

Знак питання в заголовках виконує свою пряму функцію, його відсутність в заголовках з непрямым питанням може свідчити про зміну комунікативних позицій «автор: читач».

Нарощення смислу відбувається завдяки ефекту несподіваності появи знака і збагачується експресивними відтінками.

Ключові слова: заголовок; знаки пунктуації; семантична функція; експресивна функція

1. Вступ

Комунікація між особистостями, соціокультурними групами, мас-медіа і суспільством у цілому може мати різні форми, але основним у більшості випадків є мовний компонент. Ми спілкуємося, передаючи одне одному текст (усний чи письмовий), навіть якщо це за формою одне речення / висловлення. Комунікація в письмовій формі вимагає певної семантичної і структурної організації інформації, а завершений текст, розміщений у медіа, може мати й заголовок, що відображає семантико-стилістичну квінтесенцію тексту. Останні десятиліття у просторі заголовків почали з'являтися пунктуаційні «перепони» – знаки, яких за всіма правилами побудови і членування тексту не повинно бути в цих фрагментах тексту, але вони там з'являються за бажанням автора і виконують низку важливих функцій. **Актуальність** цього дослідження полягає в необхідності вивчення процесів розбудови текстів у будь-яких видах соціальної діяльності загалом і в текстах соціальних мереж зокрема, у відстеженні процесів транспозиції знаків і результатів цієї транспозиції.

Метою цієї статті є визначення функціональних можливостей знаків пунктуації в заголовках медійних текстів на теми туризму¹.

Завданнями для досягнення мети є такі:

- визначити семантичні «нарощення» смислів завдяки вживанню різних знаків пунктуації.
- презентувати моделі розбудови заголовків залежно від типу пунктуації.
- описати експресивний потенціал пунктуації в «заголовковій стрічці».

2. Теоретичне підґрунтя

Знаки пунктуації, якими ми послуговуємося, виникли за логікою написання і адекватного сприйняття написаного тексту. Вони, як писав Іван Огієнко, «роблять нашу писану мову нагляднішою, ... полегшують розуміння писаного тексту й допомагають скорості його читання» (Огієнко, 1990, с. 198). Розуміючи поліфункціональність знаків, дослідник розділяв їх на три групи: граматичні (кома, крапка з комою, крапка тощо), психологічні, які допомагають передати різні «душевні переживання», а тому часто є суб'єктивними (знак питання, знак оклику, три крапки, комбінація цих знаків) і «помічні» (лапки, дужки,

¹ Ця стаття базується на доповіді «Експресивні можливості знаків пунктуації», виголошеній 24 листопада 2023 р. на Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 70-річчю кафедри історії журналістики Навчально-наукового інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, і матеріалах цієї конференції «Українська журналістика в інформаційно-комунікаційному просторі: здобутки і перспективи» (Київ, 24-25 листопада 2023 р.), с. 261-267.

двокрапка, тире, крапка у скороченнях тощо), які допомагають краще зрозуміти написане (Огієнко, 1990, с. 202).

Термін *пунктуація* походить від латинського слова *punctum* – крапка. Згідно з енциклопедією «Українська мова» (2000), він має 3 значення: 1) історично сформована в певній мові система правил про вживання *розділових знаків*, яка разом з *орфографією* становить *правопис* мови; 2) розстановка в тексті *розділових знаків*; 3) те саме, що *розділові знаки* (Українська мова, 2000, с. 502).

Пунктуація є важливим чинником розподілу смислових акцентів на рівні речення, складного синтаксичного цілого, тексту загалом. Її поява в історії письма зумовлена початком книгодрукування (16-17 ст.), а власне кодифікація, унормування принципів і правил вживання у слов'янських мовах, зокрема в українській, сформувалася до кінця 18-го ст. (Андрощук, 2013, с. 3-7; Бирик, 2023, с. 84-91; Сегін, 2018, с. 80-101) і підтримувалася прагненням формального вирізнення фрагментів тексту для його адекватного сприймання. У 20-му столітті кодифікацію пунктуаційного реєстру українського правопису вперше було представлено в «Українському правописі» 1928 року, хоча й до того були спроби його часткової нормалізації (детальніше див.: Бирик, 2023, с. 85).

Про пунктуацію української мови написано чимало. Працюю, що її можна назвати класичною в цій галузі і на яку посилається енциклопедія «Українська мова» (Українська мова, 2000, с. 503), є робота Л. Булаховського, на неї до цього часу спираються науковці (Булаховський, 1947). Перший її варіант було видано в 1943 р., коли науковець був в евакуації, але він (цей варіант) із різних причин не введений, зокрема через обмежений тираж, в широкий науковий обіг (Булаховський, 1943).

Усі дослідження умовно можна поділити на три групи: до першої зарахуємо праці наукового і навчально-методичного характеру, в яких описано нормативно-узусальний каркас пунктуації (А. Загнітко, Н. Гуїванюк, В. Критська, І. Козленко, І. Савченко, С. Помирча, Л. Островська, Л. Соболь та ін.), у другій – історію становлення сучасних пунктуаційних норм і відповідної термінології (І. Огієнко, А. Москаленко, І. Кочан, Л. Сегін, Н. Бирик та ін.), до третьої – роботи, у яких окреслено індивідуально-авторські межі варіативності цих «знаків смислу» (Я. Андрєєва, Н. Гуїванюк, І. Савченко, Н. Плющ, Д. Гоз, Л. Українець, Н. Андрощук та ін.).

3. Методи дослідження

Методи дослідження зумовлені завданнями, які треба реалізувати для досягнення мети. Метод суцільної вибірки дозволив створити корпус заголовків, що демонструють семантичні і стилістичні процеси, які відбуваються у формуванні заголовків як конденсатів смислу.

Зіставно-порівняльний метод і метод семантичного аналізу дали змогу виявити ті семантичні наращения, що проявляються в заголовках під впливом вживання знаків пунктуації. Базою порівняння є пунктуаційні норми, викладені в «Українському правописі» та інших нормативних працях – граматики і словниках (кодифікаторах). Описовий метод уможливив представлення результатів дослідження.

4. Результати й обговорення

Як уже зазначалося, пунктуація є невід'ємним складником сучасного тексту, його засадничою організацією. Вона структурує текст, сприяє смислому виділенню фрагментів, уможливує прояви його експресивних потенцій, налаштовує на певні емоції.

За кожним знаком в історії текстотворення закріплено певні функції, зміна чи розхитування яких може мати як позитивні, так і негативні наслідки сприймання тексту.

Предметом аналізу, результати якого представлено в цій розвідці, стали пунктуаційні знаки як показники експресивного начала в заголовках. Тенденція ставити знаки в заголовках проявилася в останні десятиліття і, за нашими спостереженнями, набуває ознак певної моди, якій охоче сліднують, зокрема, і майбутні журналісти. Матеріалом дослідження стали 434 тексти, надруковані з вересня 2022 року до червня 2024 року на сайті OtiumPortal, що упродовж багатьох років представляє студентські матеріали на теми подорожей. Методом суцільної вибірки було опрацьовано 264 заголовки з пунктуаційними знаками, що ускладнюють форму і зміст цього «смыслового ланцюжка», обтяжують його додатковими семантичними і експресивно-стилістичними конотаціями. За потреби залучалися приклади заголовків статей, написаних до 2022 року.

Результати аналізу засвідчили різну функціональну потужність «крапкового комплексу» в текстовому просторі заголовків.

Крапка

Крапка – це знак, що засвідчує кінець певного речення, завершення формування змісту, психологічну паузу перед розгортанням нової інформації, якщо текст продовжується. Для заголовків цей знак є неприродним, семантично невмотивованим, таким, що суперечить лінійній структурі заголовка, який повинен бути достатньо ємним і водночас конденсованим.

«Український правопис» зазначає, що «для надання фрагментам висловлення за допомогою інтонаційного виділення більшої самостійності та змістової ваги крапку ставимо також у випадках, де звичайно вживаємо коми» (Український правопис, 2019, с. 198). Ідеться про виділення ряду однорідних членів, відокремлених членів, явище парцеляції тощо. Як більш сильний знак крапка в таких випадках «обростає» додатковими конотаціями експресивно-емоційного характеру.

Крапка «не на своєму місці» – потужний емоціогенний чинник, здатний тримати увагу читача. Вона ділить заголовковий текст на дві частини, де друга продовжує, поглиблює зміст першої, конкретизує його. Із синтаксичного погляду вона сприяє парцеляції речення і відразу експресивізує другу, відрізану від речення, частину. У зв'язку з цим такий знак повинен бути семантично можливим і стилістично доречним. Оскільки тексти на туристичну тематику презентують місце майбутньої подорожі, перше речення заголовка, в якому є крапка, найчастіше є назвою місця, яке описується в подальшому тексті. Це може бути назва країни, міста, острова, півострова тощо з мовним визначенням його привабливості, тобто з уживанням іменника, прикметника чи дієприкметника, що передають певні ознаки об'єкта, або без такої деталізації, пор.: *Кенія. Сафарі, відпочинок та ночівля* (К. Горіна, 27.12.2020); *Єреван. Місто-історія у серці Вірменії* (А.Геворкян, 18.09.2023); *Колоритна Італія. Турин – місто королів, кіно і шоколаду* (Д. Віскушенко, 23.02.2022).

Пауза, закріплена за роллю крапки в усіх трьох випадках, стає основою емоціогенності названих вище коротких текстів. І це є спільною рисою всіх трьох речень, але трансформація кожного з цих заголовків в одне речення свідчить про різні семантико-структурні можливості. Так, перші два речення легко перетворюються в просте/ускладнене речення, де першою частиною, підметом, є назва місця, а присудком – друга частина заголовка: *Кенія – це сафарі, відпочинок та ночівля*; *Єреван – це місто-історія у серці Вірменії*. Така видозміна зі структурного погляду свідчить про чіткість, лінійність заголовка і потенційну легкість його сприйняття, але із семантичного погляду показує їх неоднаковість: у першому випадку відбувається значне звуження семантичного ототожнення порівняно з другим, оскільки Кенія – це не лише сафарі, а Єреван – це, дійсно, місто з багатою історією (тут спостерігаємо повний семантичний «збіг» понять).

Третій приклад ускладнює подібну варіацію через структуру другої частини, в якій під час трансформації присудок перетворюється в поширену прикладку, що деталізує і

водночас обтяжує предикативний центр. Такий заголовок є більш багатшаровим за своєю семантичною розбудовою, структурно складнішим за вищезгадані варіанти і потенційно важчим для процесу сприймання. У цьому разі крапку важче прибрати, змінивши формальну структуру речення, і замінити на інший знак.

Часом крапка заміняє кому в конструкціях із однорідними членами. Вона сигналізує про довшу паузу між членами однорідного ряду і конденсує експресивний компонент. Напр.: Гоголь. Храми. Огірки (Д. Загорулько, 22.02.2016).

Окремим типом вживання крапки є роздільний. Два речення, винесені в заголовок, можуть спокійно мінятися місцями, не змінюючи обсягу інформації. Напр.: 5 розкішних локацій Дюссельдорфа. Подорожі Німеччиною (Н. Якубова, 21.03.2023); Природні дива крижаної країни. Подорож Ісландією (А. Корнійчук, 6.03.2023). Стилiстичних нюансів такі заголовки, на наш погляд, не демонструють, але незвичність появи в них двох речень стає перцептивним гачком, привертає увагу читача і, безумовно, робить їх експресивно виразними.

Основною моделлю презентації заголовків теоретично може бути модель із рядом компонентів типу складносурядного речення відкритої структури, але на практиці найчастіше вживаною є двокомпонентна або в поодиноких випадках трикомпонентна модель з відокремленими (парцельованими) частинами на зразок Х. У або Х.У.З.

Двокрапка

Правила вживання двокрапки описано в «Українському правописі» (Українському правопис, 2019, с. 228-230). Вони засвідчують, що підставою для вживання цього знака є потреба передавання змісту уточнювального, пояснювального, причиново-наслідкового або формально-видільного (пряма мова) характеру. Звичайно, не всі ці випадки текстової градації трапляються в заголовках, які здебільшого позбавлені зайвої деталізації, але пояснення особливостей відпочинкових принад є характерними для багатьох із них. Напр.: У пошуках екзотики: 5 чудес світової гастрономії (М. Барановська, 28.09.2022); Звичаї Південної Кореї: усе про кухню, відносини та менталітет (А. Кузнецова, 9.03.2023); Асоціальний відпочинок: острови для мандрівників-самітників (А. Нечипоренко, 6.02.2023); Гранд базар: магія торгівлі Стамбула (О. Гадасюк, 2.02.2024).

Як і у випадку вживання крапки, двокрапку часто ставлять, коли перша частина заголовка є назвою міста: Егер: унікальні угорські вина і не тільки (К. Пасічник, 2.09.2021); Сеул: перехрестя історії та сучасності (А. Давиденко, 15.09.2023). Подібні конструкції легко перетворюються в просте речення, де перша частина стає підметом, а друга – присудком, що свідчить про розмитість семантичних потреб використання двокрапки в цьому типу заголовків і актуалізацію її емоційного змісту. Пор.: *Егер – це унікальні угорські вина...*, *Сеул – це перехрестя історії та сучасності*. Замість зазначеного знака автори могли б поставити крапку, що чітко виділила би парцеляцію, але, очевидно, усвідомлення багатозначності двокрапки (розуміння того, що це ще не завершення смислу, як у крапки) робить цей знак, окрім семантичних потреб формування змісту, важливим елементом здійснення емоційно-експресивного впливу на читача.

Інші приклади засвідчують складнішу варіативність вживання цього знака в заголовках. Напр.: Мілан: чим може вразити туристів історичне місто (Л. Доренко, 27.09.2022); Весняний Таллінн: де погуляти в столиці Естонії (С. Осіння, 10.03.2023). В обох заголовках можна змінити тип об'єктивної модальності і «перевести» речення зі стверджувального в питальне, а після назви місця (якщо структуру не трансформуємо) – зробити довгу паузу, яка може фіксуватися як три крапки. На нашу думку, в таких випадках змінюється не зміст, а спосіб його представлення автором через запитання. Останнє начебто спрямоване до читача як суб'єкта комунікації, але за смислом це питання від читача, яке передбачає автор і на яке він відповідає в подальшому тексті. Заохочення до подорожі базується на впевненості автора, його знанні місць, куди він пропонує поїхати, тому запитання,

спрямовані до читача в зазначених вище прикладах, на наш погляд, були б недоречними. Натомість обрана авторами в таких випадках побудова заголовків як комунікативного акту з передбачуваною реакцією (запитанням читача) і з уживанням саме таких пунктуаційних знаків є вмотивованою й експресивною. Інший варіант: Спокій і умиротворення: куди поїхати після важкого стресу (А. Головань, 18.03.2023). З формального погляду цей приклад подібний до наведених вище, оскільки в другій частині має конструкцію, що може вважатися питальним реченням. Це теж питання від читача, але в першій частині заголовка міститься не відповідь автора, а пояснення мети і причини, чому і для чого потенційний читач може і хоче кудись поїхати. Такий заголовок сприймається швидше як «читацький», а не «авторський». Він семантично «глибший», з вираженою інтенцією і аргументацією, але, оскільки його створює автор, сприймається як порада, рекомендація з боку більш досвідченого в питаннях подорожі комуніканта.

Матеріал показує, що інколи двокрапка є невмотивованою або й недоречною, її роль зумовлена намаганням передати експресію смислу без опертя на цілісність змісту, що закладається в заголовок, та на засади правопису. Напр.: Національний музей Баварії: запрошує туристів (Д. Гасюк, 14.03.2023). В останньому прикладі двокрапка викликає здивування, без неї зміст і форма стають прозорими і зрозумілими.

Якщо говорити про моделі побудови заголовків із двокрапкою, то основними і найчастіше вживаними є такі, що їх можна представити, наприклад, у такий спосіб:

X : Y (об'єкт : характеристика);

X : Z (об'єкт : місце або напрямок);

Z : X (місце або напрямок : об'єкт);

X : H (об'єкт : мета);

H : X (мета : об'єкт)².

Пор.: 1) Будинки з «гудзиками»: 300-річні архітектурні дива Анталії (К. Воловідник, 23.03.2023); 2) Таємничість та оригінальність: подорож музеями Праги (Б. Богданова, 6.02.2023); 3) Унікальна Рига: знайомство з мистецтвом Латвії (А. Білоус, 17.03.2023); 4) Бюджетна Іспанія: як заощадити кошти на подорож (В. Безвенюк, 9.07.2021); 5) Доторкнутися до історії: подорож місцями зйомок легендарних кліпів (В. Артамонова, 21.03.2023).

Аналіз засвідчує високу активність двокрапки: із 264 проаналізованих заголовків із пунктуаційними знаками 113 мали її у своєму складі (43%), що демонструє функціональну потужність цього знака і дає змогу говорити про певну моду на нього. Ця мода не ґрунтується ні на нормативних приписах, ні на семантичній доцільності, вона, на наш погляд, зумовлюється прагматичною потребою привернути увагу читача. Тобто практична мета, про відсутність якої у становленні мовної моди пише Л. Булаховський, в нашому випадку явно присутня (пор.: Булаховський, 1975, с. 308). Така мода певним чином розхитує правописні засади, у невмотивованих випадках уживання зазначеного знака «розмиває» співвіднесеність форми і змісту на користь отримання емоційної реакції читача.

Три крапки

Три крапки є рідко вживаним знаком у заголовках. Його використання будується на фонових знаннях про несумісність якихось процесів чи явищ і на контекстуальній антонімії. Пор.: Зимові свята у... Нігерії (Т. Горбань, 18.11.2018); Мамо, я закохалася в... Мюнхен (Н. Присяжнюк, 13.06.2023). Так, зимові свята у свідомості сучасного українського

² Модель, яка б відображала основне правило вживання двокрапки, згідно з яким її ставлять перед другою частиною речення, якщо вона передає причину того, про що йдеться в першій частині речення, в проаналізованому матеріалі не виявлено.

мандрівника пов'язані з холодом і снігом, а африканські країни – із сонцем і спекою. Образ будується на контекстуальному контрасті і створює сильний емоційно-експресивний ефект.

В усіх випадках три крапки в заголовках є передвісником непередбачуваності. Напр.: Барселона – місто палаців, парків і... головного болю (Ю. Примачук, 6.10.2013).

Оскільки матеріал зафіксував лише поодинокі приклади вживання цього знака, визначити моделі його функціонування в заголовках неможливо.

Кома

Цей вживаний у процесі текстотворення знак, що забезпечує виділення різних змістових фрагментів речення, не часто трапляється в заголовках, і його використання зумовлене нормами, зафіксованими в «Українському правописі» (Український правопис, 2019, с. 203-226). В аналізованому матеріалі він виконує свої синтаксичні функції – перелічувальну, видільну тощо, може застосовуватися в поєднанні з іншими знаками і сам по собі не демонструє стилістично-експресивних можливостей привернення уваги читача, підпорядковуючись лише мовним настановам. Напр.: Яготин – дешево, весело і поруч (С. Жеведенко, 24.11.20130; Звичаї Південної Кореї: усе про кухню, відносини та менталітет (А. Кузнецова, 9.03.2023); Заборонений під час подорожі. Фрукт, що не може подорожувати (О. Крамар, 24.03.2023).

Тире

З семантико-стилістичного погляду знак тире є таким самим функціонально ємним, як і двокрапка. Воно дає змогу передати нюанси зіставлення, протиставлення об'єктів, логічних відношень між частинами речення, швидку зміну подій. Теоретично цей знак дає широкі можливості акцентування смислу і передавання найрізноманітніших нюансів і відтінків подальшого тексту.

Дійсно, як свідчить матеріал, тире є популярним знаком у молодих авторів, але, на відміну від двокрапки, вживаним з меншою долею фантазії, а отже, й експресії. За основними правилами українського правопису воно може використовуватися в межах простого і простого ускладненого речення як знак між підметом і присудком, як знак відокремлення прикладки та інших видів означень, уточнювальних членів тощо, а також як знак у складному реченні, що призначений передавати швидку зміну подій, підкреслювати наслідки того, про що йдеться в першій частині речення тощо (Український правопис, 2019, с. 230-241).

Полеом побутування тире в заголовках статей є просте речення, а функцією – означення «стосунків» між головними членами речення. Напр.: Запальна та співуча Мерида – душа та серце Мексики (З. Чернова, 28.09.2022); Токіо – місто, де вирує життя (А. Кузнецова, 8.03.2023); Опішня – джерело гончарного духу України (А. Гава, 12.06.2023); Амстердам – місто каналів, велосипедів та свободи (Д. Ткаченко, 11.08.2024). Лише в окремих випадках тире відділяє прикладку, акцентуючи на важливості інформації: 5 фактів про найбільш загадкову пам'ятку Англії – Стоунхендж (В. Єроміна, 23.03.2023).

Модель подібних речень така : X – Y (підмет – присудок) або XY – Z, де прикладка (Z) може стояти в будь-якому місці залежно від того, якого члена речення стосується.

Знак питання

Основною функцією цього знака є оформлення певних текстових конструкцій як таких, що потребують відповіді (Український правопис, 2019, с. 201-203).

Матеріал свідчить, що існує два типи заголовків: 1) з оформленим за нормами сучасної мови питанням (власне питальні речення), що вимагає використання знака питання, і 2) з непрямым питанням, яке є по суті питанням, але без уживання відповідного знака (а отже, й відповідної інтонації).

Перший тип може бути проілюстрований такими прикладами: Що там в Андалусії? (В. Подольська, 16.11.2016); Чим живе сучасна стародавність міста Афін? (В. Дубова,

26.01.2024); Гастротур Сардинією: Що варто спробувати? (С. Окушко, 16.02.2022)³; Різноманітність Карибських островів – який же обрати? (П. Лешкович, 22.02.2022); Індійський бум: що спокушає туриста в країні щасливих людей? (А. Нечипоренко, 28.09.2022); Куди можна поїхати відпочити взимку 2023? (Д. Корінна, 21.11.2023).

Другий тип, на наш погляд, має два підтипи: зі зміною комунікативних ролей і без такої зміни. Як зазначалося вище, про зміну комунікативних ролей говоримо в тому разі, коли автор начебто передбачає питання від читача і намагається випередити його, показуючи, що розуміє, які аспекти подорожі можуть зацікавити майбутнього мандрівника. Він наче перебирає на себе роль читача, засвідчуючи своє розуміння такої ситуації.

Із синтаксичного погляду цей підтип реалізується в другій частині речення-заголовка в прогностичній інтерпретації автора. Напр.: (Не)доречний відпочинок: чи доречно відпочивати під час війни (А. Кузнецова, 10.03.2023); Весняний Таллінн: де погуляти в столиці Естонії (С. Осіння, 10.03.2023). Це зона комунікативної і смислової взаємодії автора й читача, прогнозування автором подальшої взаємодії з аудиторією.

Іншим підтипом є такий, у якому знак питання відсутній, але саме питання автор формулює так, щоб за допомогою лексичних засобів – найменувань співрозмовника залишатися в ролі «керівника розмови»: Таємниці Кракова: Які перлини міста доступні **мандрівникам** (С. Ткачевич, 28.10.2022); Нетипова Європа: що вразить досвідченого **туриста** (А. Головань, 12.03.2023).

Деякі заголовки за змістом претендують на тип риторичного питання, стверджувальна відповідь на яке базується на фонових культурних знаннях реципієнта: Чим Одеса не Париж? (Т. Петренко, 13.05.2018); Як тебе не любити, Единбургу мій? (В. Білега, 22.12.2013).

Знак оклику

Як відомо, цей знак передає емоції. Його вживають в різних позиціях, насамперед у називних реченнях, що вимовляються з підвищеною інтонацією, після звертань, вигуків тощо (Український правопис, 2019, с. 201-203). Передбачалося, що в заголовках текстів про подорожі, написаних молодими авторами, таких знаків повинно бути багато, проте матеріал засвідчує незначну кількість їх уживання.

Нью-Йорк, Нью-Йорк! Досліджуємо Велике Яблуко (А. Меметова, 20.09.2022); Рай існує! І він на грецьких островах (В. Дубова, 15.02.2024). Таке нечасте вживання, очевидно, зумовлене тим, що автори усвідомлюють значну потенційну емоційну силу цього знака і вдаються до інших засобів емоційності в заголовках.

5. Висновки

Знаки пунктуації – крапка, двокрапка, три крапки, кома, тире, знак питання та знак оклику, – вживані в заголовках текстів, виконують дві основні функції, заради яких і були внесені в ці мінітексти, – семантичну, що полягає у передаванні і форматуванні фрагментів змісту інформації, та експресивну, що покликана увиразнювати цей зміст і породжувати емоції, а тим самим і зацікавленість читача.

Матеріал засвідчив, що з трьох видів «крапкового комплексу» (крапка, двокрапка, три крапки) крапка є пунктуаційним знаком з найбільш розмитими позиційними можливостями: з одного боку, в проаналізованих заголовках вона легко і без втрати змісту замінюється на двокрапку і тире, а з другого – як семантична пауза несе в собі подвійний смисл – кінця сказаного і початку чогось нового, перед пізнанням якого треба зупинитись. Найбі-

³ Приклади оформлення питання в другій частині заголовків подано в редакції авторів текстів

льшу експресію крапка виражає в транспозиції – на місці коми під час «перерахування» однорідних членів речення.

Найбільшу смислову потужність реалізує двокрапка, яка є найчастіше вживаним знаком в аналізованих заголовках. Серед моделей, що демонструють структурну організацію заголовкового тексту за допомогою знаків пунктуації, немає тієї, де в другій частині речення після двокрапки називають причину того, про що йдеться в попередньому тексті. Найуживанішими є моделі різних позиційних відношень об'єкта з його характеристиками, місцем і метою взаємодії.

З погляду форми заголовка крапка і двокрапка проявляють певні транспозиційні можливості, трансформують речення, посилюючи його емоційний потенціал. З погляду прескриптивних норм вони розмивають, послаблюють основну, семантичну, функцію на користь емоційного ефекту.

Поодинокі випадки вживання в заголовках трьох крапок демонструють значний експресивний потенціал цього знака, що підтверджується правилами, зафіксованими в «Українському правописі». З погляду семантики три крапки прогнозують непередбачуваність подальшого змісту.

Кома в заголовках уживається відповідно до правил і лише під час «перерахування» однорідних членів разом з уживаними лексемами може передавати експресію. Крапку з комою в заголовках майбутні журналісти не вживають. Цей сильний знак, що відокремлює значні частини речення, не «спрацьовує» в заголовках, що за своїми функціями повинні бути достатньо короткими, щоб не розпорошувати увагу

Зазначені знаки не завжди передають ті семантичні відношення, які їм призначені номинативними приписами «Українського правопису», в деяких випадках можуть взаємозамінюватися, що свідчить про певну «дефункціоналізацію» знаків у подібних видах текстів.

Тире є популярним знаком, уживаним в заголовках згідно з правилами «Українського правопису», без додаткових експресивних конотацій.

Знак питання в заголовках виконує свою пряму функцію, його відсутність в заголовках з непрямым питанням може свідчити про зміну комунікативних позицій «автор: читач».

Нарощення смислу відбувається завдяки ефекту несподіваності появи знака і збагачується експресивними відтінками.

References

- Androshchuk, N. (2013). The formation of the punctuation system of the modern Ukrainian language and its reflection in spelling sources. *Filologichni nauky. Movoznavstvo*, 22, 3-7 [in Ukrainian].
- Bybyk, S.P. (2023). Punctuation norm in "Ukrainian spelling" of 2019: principles of formation and factors of codification. *Ukrainska Mova*, 3, (87), 84-101 [in Ukrainian].
- Bulakhovskyi, L. (1943). *Ukrainian punctuation. Punctuation marks*. Vyd-vo Akademii nauk URSR, 64 [in Ukrainian].
- Bulakhovskyi, L. (1947). *Ukrainian punctuation (punctuation marks)*. Kyiv-Lviv, 1947, 72 [in Ukrainian].
- Bulakhovskyi, L.A. (1975). *Selected works in 5 volumes. T.1. General linguistics*. Kyiv: Naukova dumka, 495 [in Ukrainian].
- Ohienko, I. (1990). *Essays on the history of the Ukrainian language. System of Ukrainian spelling. A popular science course with historical illumination. The second edition*. Published by society of Volyn. Winnipeg, Canada, 216 [in Ukrainian].
- Sehin, L. (2018). Ukrainian punctuation: achievements, problems, prospects of description and codification. *Ukrainska Mova*, 3, 80-91 [in Ukrainian].

Ukrainian language. Encyclopedia (2000). Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana, 750 [in Ukrainian].

Ukrainian orthography (2019). Kyiv: Naukova dumka, 391 [in Ukrainian].

Submitted 04.08.2024

Список літератури

Андрощук, Н. (2013). Формування пунктуаційної системи сучасної української мови та її відображення в правописних джерелах. *Філологічні науки. Мовознавство*, 22, С. 3-7.

Бирик, С.П. (2023). Пунктуаційна норма в «Українському правописі» 2019 року: принципи формування і чинники кодифікації. *Українська Мова*, 3, (87), С. 84-101.

Булаховський, Л. (1943). Українська пунктуація. Розділові знаки. Вид-во Академії наук УРСР. 64 с.

Булаховський, Л. (1947). Українська пунктуація (розділові знаки). Київ-Львів, 1947, 72 с.

Булаховський, Л.А. (1975). Вибрані праці в 5 томах. Т.1. Загальне мовознавство. Київ: Наукова думка. 495 с.

Огієнко, І. (1990). Нариси з історії української мови. Система українського правопису. Популярно-науковий курс з історичним освітленням. Вид. друге. Published by society of Volyn. Winnipeg, Canada. 216 с.

Сегін, Л. (2018). Українська пунктуація: здобутки, проблеми, перспективи опису та кодифікації. *Українська Мова*, 3, С. 80-91.

Українська мова. Енциклопедія (2000). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. 750 с.

Український правопис (2019). Київ: Наукова думка. 391 с.

Надійшла до редакції 04.08.2024